

Studieplan

Med kikare och kaffetermos. Handbok i fågelskådning

Magnus Ullman, 2020. APUS Förlag

Målsättning

Att lära sig grunderna för hur man skådar fågel. Och hur man med stigande erfarenhet och ökat kunnande efterhand utvecklar hantverket och blir trygg med sin identitet som fågelskådare: vilken nivå är lämplig för mig?

Handledare

Handledaren bör vara en erfaren ornitolog med goda eller hyggliga kunskaper i olika typer av fågelskådande med hänsyn till skilda miljöer och skiftande årstider. Handledaren bör också ha grepp om fåglarnas morfologi, inklusive fjädergrupperna, samt basala kunskaper i olika fågelgruppers ruggningsstrategi.

Deltagarnas förkunskaper

Inga speciella förkunskaper krävs. Cirkeln kan både läggas som en ren nybörjarcirkel och en fortsättningscirkel på mer avancerad nivå.

En nybörjarcirkel kan överväga att lämna vissa avsnitt därhän, bland annat Den försvunna armpennan (sidan 75), Tertialer (sidan 82), Ytterfansinskränning (sidan 83), Ejderhannens dräkter (sidorna 116–117), Ruggning, ålder och örnar (sidorna 118–123). Vad gäller kapitlet **Systematik och namngivning** kan man möjligen nöja sig med översikten på sidorna 84–85 men avstå från sidorna 86–91 eller läsa dem endast summariskt. Eventuellt kan även hela kapitlet **Ålder, dräkter och ruggning** (sidorna 94–123) läsas översiktligt. Fenologidiagrammen (sidorna 142–161) passar bättre som referens än utantilläxa, men sidorna 138–141 bör studeras uppmärksamt.

Även om vissa avsnitt stryks ur studieplanen bör handledaren vara beredd på att någon deltagare kan ha läst hela texten till ett planerat möte och har frågor om vissa delar som ligger utanför gruppens ordinarie läsning.

Lägger man sig på fortsättningsnivå eller högre finns vissa delar av de inledande avsnitten man kan ta mer översiktligt eller hoppa över. Handledaren bör fundera på detta i förväg och göra en lämplig avvägning.

Antal sammankomster

Cirkeln kan genomföras som 6 sammankomster inomhus och bör kompletteras med åtminstone 4 exkursioner där man tillämpar fågelskådningens hantverk.

Allmän uppläggning

Cirkeln följer avsnitten i boken *Med kikare och kaffetermos. Handbok i fågelskådning* För vissa delar av cirkeln bör en vanlig fälthandbok finnas till hands, förslagsvis *Fågelguiden* (Svensson, Mullarney & Zetterström, 2:a uppl. 2009). Trots att *Fågelguiden* är väl omfattande – med en lång rad arter från Medelhavet och Mellanöstern – är det den avgjort bästa och mest pedagogiska fälthandboken. Men om någon föredrar att använda en annan fälthandbok går det givetvis bra förutsatt att den är av god kvalitet.

Det kan också underlätta att ha boken *Vilken fågel?* (Ullman, 2: uppl. 2020) till hands – den är en god vägledning till att få ordning på det virrvarr av fältkaraktärer som *Fågelguiden* och andra fälthandböcker presenterar.

Under varje avsnitt finns förslag på många diskussionsfrågor. Alla hinns inte med, utan man får göra ett urval. Vissa kan med fördel sparas till utomhussammankomsterna.

Sammankomst 1

Deltagarna presenterar sig och sitt fågel-/naturintresse för varandra och bekantar sig lite med boken *Med kikare och kaffetermos*. Diskutera också vilken eller vilka fälthandböcker deltagarna kommer att använda sig av – det finns inget hinder att olika fälthandböcker används.

- Vilka förväntningar finns på cirkeln?
- Hur ser ambitionsnivån ut? På vilken nivå rör sig denna cirkel – nybörjare, fortsättning, halvproffs? Bokens uppläggning passar för vilken nivå man än väljer (men vissa avsnitt kan strykas eller läsas översiktligt, se ovan).
- Om cirkeln arrangeras som en nybörjarcirkel och alla inte har en kikare eller några är ovana med sin kikare kan man börja med att titta på sidan 14 (Pupillavstånd och Dioptrivstånd) samt sidorna 22–23 om val och hantering av handkikare.
- Kan det vara lämpligt att någon inför varje sammankomst ger en kort sammanfattning av den text som ska behandlas eller delar av den?
- Lägg märke till **Litteraturlistan** (sidorna 162–163) och fundera inför varje avsnitt vilken extern litteratur det kan finnas anledning att uppmärksamma, t.ex. så att någon deltagare bekantar sig med viss litteratur och redogör för gruppen.
- Notera även **Sakregister** (sidorna 164–165) som kan fungera som ett register över ordförklaringar man kan ha nytta av under läsningen.
- Ta gärna en titt på **Förord**, sidan 5 – är texten en rimlig utgångspunkt för vad som karakteriserar fågelskådning?
- Om tid finns: kasta gärna ett öga på avsnittet **Sammelsurium** (sidorna 6–7). Några fåglar som är lätta att känna igen? Svåra? Några fåglar som är vanliga? Ovanliga? Observera: det är inte alls nödvändigt att man noggrant plöjer igenom detta avsnitt så här i cirkelns början!

Sammankomst 2

Att titta på fåglar – Korrekt identifiering (8–32)

1. Fundera över listan i högerspalten sidan 8 – en kort sammanfattning av all fågelskådning. Vilka aspekter är viktiga och vilka är mindre viktiga? Vilka aspekter behöver man som nybörjare verkligen träna på?
2. Vilka platser eller miljöer är det som nybörjare särskilt lämpligt att besöka?
3. Ger det något mervärde att som fågelskådare hålla reda på fåglars diet, sociala vanor, flyttningmönster etc.? Eller räcker det med artbestämning?
4. Vad karakteriserar de olika miljöer och deras fågelliv som beskrivs på sidorna 10–13?
5. Olika vanor – nämn några olika arter eller grupper med olika vanor som gör fågeln lättare eller svårare att få syn på.
6. Olika utseende – nämn några vanliga arter med olika utseende hos hanne och hona så att man måste hålla reda på mer än en dräkt för att känna igen arten.
7. Olika årstider – hur skiljer sig skådning olika årstider? Är olika typer av fåglar mer aktuella vissa årstider än andra?
8. Nämn några typer av skådning som passar bäst tidigt på morgonen. Och några som man med fördel kan ägna sig åt vid andra tidpunkter.
9. Vilka vädersituationer är fördelaktiga för olika typer av skådning? Och vilka är ofördelaktiga?
10. Under en exkursion kan det vara lämpligt att bekanta sig närmare med sin kikare och lära sig att snabbt hitta en eftersökt fågel i buskagen. Kanske man kan jämföra sin egen kikare med de andra deltagarnas – en kikare ska ge skarp bild, lagom förstoring, inte vara för tung etc. Men den ska också på ett rent subjektivt sätt kännas rätt i handen – och där måste man helt enkelt prova sig fram.
11. Även tubkikare bör testas på motsvarande sätt. Det är mycket svårare att hitta en eftersökt fågel i en tubkikare, och speciellt gäller det en flygande fågel, så där krävs verkligen träning.
12. Om någon av deltagarna äger en kamera kan man diskutera lite kring den och hur den kan användas i skådandet.

13. Vilka särskilda – och inte alltid självklara – aspekter på klädsel bör en skådare tänka på?
14. Varför behövs det speciell teknik för att hitta andra fåglar än de allra vanligaste? Är det inte bara att skåda på? Är det inte mest tur att somliga hittar fler udda arter än andra? Måste man sträva efter att hitta ovanliga fåglar?
15. Träna gärna på att beskriva en fågels position – det är mycket nyttigt att ha en smula kontroll över det för att inte frustrerade kollegor ska behöva leta förgäves tills fågeln försvunnit.
16. Sträckskådning skiljer sig från annan skådning, och om intresse och möjligheter finns bör man ägna en av exkursionerna åt det.
17. Hur vanligt är det att fåglar felbestäms? Vad gör det – kan man inte få bestämma fåglar hur man vill?

Sammankomst 3

Rapportera fåglar – Holkar och fågelmatning (33–55)

1. Gruppen bör avsätta en stund framför datorn när man går igenom Artportalen – vad man kan få ut av AP och hur man själv kan bidra med rapporter? Måste man vara halvproffs för att rapportera?
2. Vilka lokala, regionala och nationella fågelföreningar finns? Vad har de för aktiviteter? Bör man vara medlem?
3. Det kan inte nog understyrkas: om man ägnar sig åt fågelskådning är det absolut nödvändigt att hålla sig med en bra bok som hjälper till att identifiera de fåglar man ser, och i första hand bör man överväga att skaffa *Fågelguiden* om man inte redan har den. Finns det andra böcker man har nytta av?
4. Vilka olika typer av läten håller sig fåglar med? Olika typer av läten vid olika årstider? Går fåglarna alltid att skilja på sina läten? Hur gör man för att träna sig? Har deltagarna erfarenhet av någon bra app för läten? Under cirkelns exkursioner bör man avsätta tid till att fokusera på läten: var, när och hur yttras de? Vilken typ av läten? Går de att skilja från andra snarlika läten? Observera: fåglars sång och andra läten förtjänar en egen cirkel.
5. Varför är det viktigt att lära sig fåglarnas form och hållning bortsett från deras storlek?
6. Vad innebär begreppet habitus (jizz)? Är det acceptabelt att bestämma fåglar på habitus utan att se avgörande karaktärer i detalj. Vika är fördelarna med habitus-bestämning? Nackdelarna?
7. Storlek är verkligen en viktig aspekt och vid hjälp i många situationer. Men vad finns det för fara med bestämningar baserade på storlek? Är sådana bestämningar rent av övervärderade? Varför är just fåglars storlek en aspekt där ökande erfarenhet är särskilt viktig?
8. Nämn några beteenden som kan vara vid hjälp då man artbestämmer en fågel. Nämn några som inte är det. Är beteende verkligen en pålitlig karaktär i sammanhanget?
9. Vilken är den viktigaste lärdomen av avsnittet *Bekanta sig, studera, träna*?
10. Vad finns för viktiga skillnader mellan en fågelskådarexkursion och en vanlig skogspromenad? Kan man inte bara få ha kul? Njuta?
11. Lämpliga arter/grupper att ägna sig åt som nybörjare? Lämpliga arter/grupper att vänta med tills man lärt sig mer?
12. Fundera gärna över hur långt du hunnit i ditt skådande – vilka arter/grupper klarar du och vilka är du mer osäker på? Kan det vara idé att sätta upp mål, t.ex. "Den gruppen ska jag klara innan... jag har namnsdag!"
13. Hur du erfarenhet av att någon gång ha bestämt en fågel och efteråt insett att bestämningen var fel samtidigt som du tänkte "Jo, egentligen tyckte jag ju att det var konstigt att bröstet var streckat" eller liknande? Det är i så fall en viktig lärdom att ta med sig – skavande detaljer skvallrar ofta om att man är på fel spår.
14. Hur undviker man de förväxlingar som nämns på sidorna 48-50 och andra likande förväxlingar?

15. Hur garderar man sig mot att plötsligt uppleva att en vanlig och egentligen normal fågel ser konstig ut – som en sädesärla med gult i ansiktet?
16. Väsentliga infallsvinklar om man planerar att sätta upp en holk? När är bästa tiden?
17. Viktiga aspekter om man planerar att starta fågelmatning? Lämplig fågelmat? När på året är det lämpligt att mata? Är det skadligt för fåglarna om man matar för länge? Måste man fortsätta hela vintern om man väl börjat (t.ex. vid sommarstugan som inte besöks regelbundet)?

Sammankomst 4

Hur ser fåglar ut? – Detaljerna (56–83)

1. Vilka rovfågelssiluetter är lättast/viktigast att känna igen? Går det alltid att räkna antalet fingrar hos en rovfågel?
2. Hur skiljer sig siluetten i flykten mellan dykänder och simänder? Mellan änder och gäss?
3. Finns andra grupper än rovfåglar och andfåglar där siluetten i flykten är viktig för identifiering?
4. Många fåglar går utmärkt att identifiera utan att man håller reda på fjädergrupperna. Men för att bli riktigt bekant med våra befjädrade vänner är det en stor fördel att känna till de olika fjädergrupperna och hur de visar sig eller förblir dolda hos olika fågeltyper. Vilka fjädertyper är ofta viktigast att hålla reda på? Hur framträder de vid vila respektive i flykten? Några fågelgrupper där det är särskilt viktigt att hålla reda på de olika fjädertyperna?
5. Några fågelgrupper där det är särskilt viktigt att vara väl bekant med ansiktets teckning?
6. Ser den enskilda fjädergruppen (armpennor, större täckare etc.) alltid likadan ut sedd från ovasidan respektive undersidan? Ett vingband som framträder på vingovansidan framträder det (i flykten) alltid på samma sätt på undersidan?
7. Några arter där orbitalringen är viktig för identifiering? Ögonringen? Är det viktigt att veta om en ring runt ögat är orbital- eller ögonring?
8. Hur är vingens fjädrar ordnade? På samma sätt för alla fjädrar?
9. Vilka typer av vingband syns ovanifrån men inte underifrån? Vilka typer syns både ovan- och underifrån? Vilka syns i flykten men inte i vila?
10. Hur är pennan konstruerad? Vilken del av en vingpenna syns i flykten och vilken är dold?
11. Den försvunna armpennan – någon betydelse för fältornitologen?
12. Nämn åtminstone fem fågelgrupper som karakteriseras av sin näbbform. Är den alltid betydelsefull?
13. Nämn några arter där det är särskilt viktigt att ha bra koll på fjädergrupperna så att man vet vad det man är man tittar på.
14. Nämn några arter där handpenneprojektionen är viktig för artbestämning. Karaktären bör tränas i fält.
15. I vilka situationer kan kännetecknen som nämns under rubriken *På rätt väg?* vara viktiga? Andra liknande kännetecken?
16. Även tertialernas teckningar hos trutar bör studeras i fält för en förståelse av hur de trots allt varierar inom en art (inte minst gråtrut).
17. Ytterfansinskränning – användbart för en fältornitolog?

Sammankomst 5

Systematik och namngivning – Ålder, dräkter och ruggning (84–123)

1. Vilka är grundelementen i fåglarnas släkttred? Vad utmärker begreppet ras (underart)?
2. Hur går det till när systematiken ändras? Varför måste den ändras – bra eller dåligt?
3. Vad är en art – och vad är en art *inte*? Är det viktigt att hålla reda på skillnaderna mellan det biologiska och det fylogenetiska artbegreppet?
4. I vilka sammanhang är DNA-studier särskilt viktiga?

5. Hur skrivs fågelnamn på latin? På svenska?
6. Varför är det viktigt att hålla isär grupper som låter som de är nära släkt trots att de inte är det?
7. Vad innebär ruggning? Vilka är de fundamentala dragen?
8. Hur kan man se om en lucka i vingen beror på ruggning eller skada?
9. Vilka grundläggande dräkter bär en fågel och när och hur ruggas de?
10. Vad står begreppen 1k, 2k, 2k+ etc. för, dräkt eller ålder?
11. Nämn några grupper som ganska tidigt ruggar bort den juvenila dräkten och framför allt bär en 1:a vinterdräkt när vi observerar dem under hösten. Nämn några grupper som verkligen bär den juvenila dräkten under en stor del av hösten.
12. Vad är skillnaden mellan komplett och partiell ruggning? Vilka åldersgrupper ruggar i allmänhet komplett under sensommar/tidig höst? Vilken åldersgrupp ruggar i allmänhet partiellt under eftersommaren? Några undantag?
13. Grunddragen hos skratmåsens ruggningscykel? Tillämplig för andra grupper?
14. Grunddragen hos röda gladans ruggningscykel? Tillämplig för andra grupper?
15. Principerna för åldersbestämning med hjälp av ruggningsgräns? När på året kan företeelsen användas för åldersbestämning? Lätt eller svårt? Fallgropar?
16. Hur skiljer sig trion mindre flugsnappare, svart röststjärt och rosenfink från andra småfåglar?
17. I vilka fall är längsstreckat bröst användbart för åldersbestämning hos rovfåglar?
18. Är formen på tättingars stjärtpenor användbar för åldersbestämning i fält?
19. Vilken enskild fjädergrupp definierar åldern hos ejderhannar?
20. Avsnittet Ruggning, ålder och örnar (sidorna 118–123) är överkurs, avsett för den specialintresserade. Börja med sammanfattningen nederst på sidan 123 och gå därefter igenom åldersgrupp för åldersgrupp.

Sammankomst 6

Färgavvikelser – Fenologi – när då? (124–161)

1. Vilka är de viktigaste komponenterna som ger fåglarna deras färger – vad består de av och hur produceras eller uppstår de?
2. Vad utmärker vingbandskråkor? Risk för förväxling med andra arter?
3. Av de färgfel som brukar visas på foton i Artportalen utgör förmodligen 70–80 % av två typer, vilka? Vilket av de listade färgfelen är extremt sällsynt? Går det alltid att avgöra vilket färgfel en missfärgad fågel har? När kan färgfel medföra risk för felbestämning?
4. I vilka sammanhang kan avdriften hos rovfåglar och andra landfåglar ha betydelse för sträckskådaren? Om det är aktuellt bör gruppen diskutera vilka möjligheter till sträckskådning det finns där man bor.
5. Hur påverkar avdriften vid olika vindar havsfåglarnas uppträdande längs olika delar av Västkusten? Vad innebär det för havsfågelskådaren? Om det är aktuellt bör gruppen diskutera vilka möjligheter till havsfågelskådning det finns där man bor.
6. Varför är Sverige så betydelsefullt när det gäller olika typer av dagsträckande fåglar?
7. Hur påverkas sjöfågelsträcket längs Ostkusten av vindarna? Om det är aktuellt bör gruppen diskutera vilka möjligheter till sjöfågelskådning det finns där man bor.
8. På vilket sätt är den svenska fjällvärlden och den nordliga tajgan närmast unika i ett europeiskt perspektiv? För de flesta skådare är fjällvärlden ett avlägset resmål under en kort tidsperiod – vilka möjligheter finns för den enskilda att fjällskåda?
9. För vilka arter sker det oftast att de (felaktigt) rapporteras innan de egentligen anlänt? Hur vanligt är det? Finns exempel i den kommun där cirkeldeltagarna bor?
10. Titta översiktligt på fenologidiagrammen sidorna 142–161 – några generella eller andra kommentarer av intresse man kan göra? Vilken nytta kan man ha av diagrammet?

11. För de som är speciellt intresserade av systematiken: observera att taxonomi och sekvens i fenologidiagrammen följer den allra senaste systematiken – hur skiljer den sig från tidigare systematik som exempelvis tillämpas i *Fågelguiden* och *Vilken fågel?*
- Titta gärna ännu en gång på avsnittet **Sammelsurium** (sidorna 6–7). Några fåglar som är lätta att känna igen? Svåra? Några fåglar som är vanliga? Ovanliga? Några av dessa arter deltagarna blivit mer bekanta med sedan cirkeln startade?

Avslutningsvis

- Vad har cirkeln gett/vad har den inte gett? Har du blivit tryggare i din roll som fågelskådare?
- Vilka typer av fågelskådning har du blivit piggare på? Mindre pigg på? Vilka årstider tycker du passar för dig som fågelskådare?